

Fecr Yayınları: 3

**İSLAM HUKUKU METODOLOJİSİ
FIKİH USÛLÜ**

Prof. Dr. Muhammed Ebû Zehra

Çeviren:

Prof. Dr. Abdulkadir ŞENER

Bu eser, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesince verilen karar üzerine 13 Kasım 1978 tarihli TEBLİĞLER DERGİSİ'nde (cilt: 41, sayı: 2007) ilgililere duyurulmuştur.

©FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika No: 13178)

Mizanpaj & Kapak
FCR

Baskı & Cilt
AYDAN BASIM ve YAYIM LTD. ŞTİ.
Örnek Sanayi Sitesi Alinteri Bulvarı
364. Sokak No: 4 Ostim/ANKARA
Tel: 0312.354 46 27-28

13. Baskı: Ağustos 2017

ISBN
978-975-6004-80-7

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA

Tel: (0312) 310 08 60 Fax: (0312) 311 47 89

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İSLAM HUKUKU METODOLOJİSİ FIKİH USÛLÜ

Prof. Dr. Muhammed Ebû Zehra

Çeviren:
Prof. Dr. Abdulkadir ŞENER
Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

ANKARA 2017

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN NOTLARI	11
ÖNSÖZ	13

GİRİŞ

Fıkıh Usûlünün Tanımı, Konusu ve Tarihi	19
Tanımı	19
Fıkıh	19
Usûl	19
Fıkıh Usûlünün Konusu	21
Fıkıh Kaideleri ile Fıkıh Usûlü Arasındaki Fark	22
Fıkıh Usûlünün Doğuşu	23
Şâfiî'nin Fıkıh Usûlünü Tedvini	25
Şiilerin Bu Konudaki İddiaları	26
Şâfiî'den Sonra Fıkıh Usûlünün Durumu	28
Şâfiî'lerin veya Mütekellimlerin Usûlü	29
Hanefilerin Usûlü	31
Fıkıh Usûlünün Bölümleri	34

BİRİNCİ BÖLÜM

Şer'î Hüküm ve Kısımları	37
1- Teklîfî Hükümün Kısımları	39
Vâcib	39
Vâcibin Kısımları	40
Edâ Edileceği Vakit Bakımından Vâcibin Taksimi	41
Matlubun Belirtilmesi Bakımından Vâcibin Taksimi	42
Vâcibin Miktar Bakımından Taksimi	43
Mükellef Belli Olup Olmama Bakımından Vâcibin Taksimi	44
Mendub	47
Haram	49
Haram Kısımları	50
Mekruh	52
Mübah	52
Ruhsat ve Azîmet	56
2- Vaz'î Hükümlerin Kısımları	59

Sebeup	59
Sebebin Kısımları	59
Şart	62
Mâni	64
Sıhhat, Fesad ve Butlan	65

İKİNCİ BÖLÜM

Hâkim ve Hükümlerin Kaynakları (Deliller)	71
Akıl Yönünden Husn ve Kubh Meselesi	72
Mu'tezilîlerin Görüşü	72
Mâtürîdîlerin Görüşü	74
Eş'arîlerin Görüşü	74
I- KUR'AN	77
Kur'an'ın Tarifi ve Nüzûlu	77
Kur'an'ın Tevâtür Yoluyla Gelişi	79
Kur'an'ın İcazı	80
İcaz Yönleri	81
Kur'an Lafız ve Mânâ İtibariyle Kur'an'dır	86
Kur'an Arapçadır	87
Kur'an'ın Beyanı	88
Kur'an'ın İçine Aldığı Hükümler	90
1- İbadetler	90
2- Keffâretler	91
3- Muâmelat	92
4- Aileyi Tanzim Eden Hükümler	93
5- Cezâî Hükümler	93
6- İdare Edenle İdare Edilenler Arasındaki İlişkiler	94
7- Müslümanların Gayr-i Müslimlerle İlişkileri	96
II- SÜNNET	99
Sünnetin Rivayet Bakımından Taksimi	101
Senedi Muttasıl Olan Hadisler	102
Senedi Muttasıl Olmayan Hadisler	104
Kitab'a Göre Sünnetin Yeri	105
Peygamber'in Fiileri	107
Nass'lardan Hüküm Çıkarma (İstinbat)	108
Lafzi Mebhaslar	108
1- Açıklık ve Delalet Bakımından Lafızlar	110
Açık Lafızlar	110

Zâhir	110
Nass	112
Müfesser	113
Muhkem	114
Açık Olmayan Lafızlar	115
Hafî	115
Müşkil	118
Mücmel	120
Müteşabih	122
Te'vil	123
2- Delalet Yolları	126
İbarenin Delaleti	126
Nassın İşareti	127
Nassın Delaleti	128
İktizânın Delaleti	130
Delaletlerin Mertebeleri	131
Mefhûmun Delaleti	133
Mefhûm-i Muhalefet	134
Mefhûm-i Lakab	137
Mefhûm-i Vasf.	138
Mefhûm-i Şart	139
Mefhûm-i Gâye	139
Mefhûm-i Aded	140
3- Şümul Bakımından Lafızlar	140
Âmm ve Hâss	141
Âmm'ın Tarifi	141
Hâss'ın Tarifi	141
Âmm'ın Delaleti	142
Kur'an'ın Âmm'ı ve Hadisin Hâss'ı	142
Âmm'ın Tahsisi	145
Hâss ile Âmm'ın Çalışması	148
Müşterek	149
Kur'an ve Hadislerdeki Müşterek Lafızlar	150
Mutlak ve Mukayyed	151
Mutlak'ın Mukayyed'e Hamli	152
4- Teklif Sıygaları	155
Emir (Emr)	156
Vâcibin Tamamlanmasını Sağlayan Şey	159
Nehiy (Nehy)	160

	Nehyin Fesada Delaleti	161
	Nehyin İbadet Konusunda Fesadı Gerektirmesinin Delili . .	162
	Nehyin Muamelatta Fesadı Gerektirmeyişinin Delili	162
	Nesih (Nesh).	163
	Neshin Şartları	167
	Nesh'in Kabul Etmeyen Hükümler	168
	Neshin Kısımları	168
	Hükümleri Neshedilen Nasslar	169
	Kur'an'da Nesih	171
	Sünnetin Neshi	172
III- İCMÂ		173
	İcmâ'nın İmkânı	174
	İcmâ'nın Huccet Oluşu	177
	İcmâ'nın Mertebeleri	179
	İcmâ Yetkisi Olanlar	181
	İcmâ'nın Senedi	182
	İcmâ'nın Neshi	184
	İcmâ'nın Sübûtu	185
IV- SAHÂBÎLERİN FETVÂLARI		185
V- KİYAS		190
	Kıyas'ın Huccet Oluşu	193
	Kıyas'ın Rükunları	198
	Asl	198
	Hüküm	202
	Feri	204
	İllet	204
	İlletin Şartları	206
	İlletle Hüküm Arasındaki Münasebet	208
	İlleti Tesbit Yolları	210
	Kıyas'ın Kısım ve Dereceleri	213
	Kıyas'ın Hikmete Dayandırılması	215
	Kıyas ve Nass'lar	218
	Kıyas'ın Nass'larla Çatışması	219
	Kıyas'ın Âmm Lafızlarla Çatışması	219
	Kıyas'ın Haber-i Âhâd ile Çatışması	220
	Cezâda Kıyas	222
	Beşerî Kanunların Kıyas ile Tefsiri	224
VI- İSTİHSAN		225
	İstihsan'ın Kısımları	227

İstihsânü's-Sünne	229
İstihsânü'l-İcma	229
İstihsânü'd-Darûra	229
Hanefî Mezhebinde Kıyas ile İstihsân'ın Çatışması	230
Şafî'nin İstihsân Karşısındaki Tutumu	231
VII- ÖRF (URF)	234
VIII- MASÂLİH-İ MÜRSELE	238
Masâlih-i Mürsele'nin Leh ve Aleyhindeki Deliller	240
Masâlih-i Mürsele Üzerindeki İhtilafın Esası	242
IX- ZERÂYİ	246
X- İSTİŞHAB	253
XI- ÖNCEKİ ŞERİATLAR (Şer'u Men Kablenâ)	261
Deliller Arasında Çatışma	263
Nass'lar Arasında Çatışma	264
Kıyas'lar Arasında Çatışma	267

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Mükelleflerin Fiilleri	271
Fiil, Kulun Kudreti Dahilinde Olmalı	272
Tekliflerde Meşakkat	273

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Mükellefler	283
Ehliyet	285
Vücub Ehliyeti	285
Ceninin Ehliyeti	286
Çocukların Ehliyeti	287
Edâ Ehliyeti	288
Ehliyete Ârız Olan Haller	292
Semavî Ârızalar	293
Cünun ve Ateh	293
Nisyan	294
Uyku ve Bayılma	294
Semavî Olmayan Ârızalar	295
Sefeh	295
Sarhoşluk	296
Cehalet	299

Hatâ	303
İkrah	305
İkrah'ın Hükümü	307

(EKLER)

Hükümlerin Amaçları	315
Muteber Olan Maslahatlar	318
Maslahatın Mertebeleri	321
Dini Tekliflerden Maslahatların Dereceleri.	323
Güçlüğü Kaldırılması ve Zararı Def'etme	325
İctihad	329
Müctehid'de Bulunması Gereken Şartlar.	329
1) Arapçayı Bilmek	329
2) Kur'an İlmine Sahip Olmak	330
3) Sünnet'i Bilmek.	331
4) Üzerinde İcma ve İhtilaf Edilen Konuları Bilmek	332
5) Kıyas'ı Bilmek.	333
6) Hükümlerin Amaçlarını Bilmek	334
7) Doğru Bir Anlayış ve İyi Bir Takdir Gücüne Sahip Olmak	335
8) İyi Niyetli ve Sağlam İtikad Sahibi Olmak	336
İctihad'ın Dereceleri (Müctehidler Tabakaları).	337
1) Şeriat'te Müctehidler	337
2) Müntesib Müctehidler	340
3) Mezheb'de Müctehidler.	342
4) Tercih Yapan Müctehidler	342
5) İstidlal Yapan Müctehidler.	343
6) Hâfızlar Tabakası	344
7) Mukallidler Tabakası	344
İctihad'ın Bölünmesi.	346
İfta (Fetva Verme) ve Müftüde Aranılan Şartlar	347
BİBLİYOGRAFYA	353
TERİM SÖZLÜĞÜ	356
İNDEKS	373

ÇEVİRENİN NOTLARI

1) **Fıkıh (fikh)**, Arapça bir kelime olup bilmek ve anlamak demektir. Fıkıh'ın terim olarak klasik tarifi şöyledir: Fıkıh, insanın amelî yönden lehine ve aleyhine olan şeyleri, yani hak ve vecibelerini bilmesidir. Dar anlamıyla islâm hukuk ilminin adı olan fıkıh, geniş anlamıyla, ibadetler dahil olmak üzere, bütün şer'î-amelî hükümleri içine alır.

Fıkıh usûlü (usûlü'l-fikh) terimi ise, izafi bir terim olup bu terimi meydana getiren “**usûl**” ve “**fikh**” kelimelerini ayrı ayrı ele almak gerekir. Fıkıh'ın tarifini yaptık. **Usûl** ise, “**asıl**”ın çoğuludur. Asıl da, kök demek olup delil anlamına kullanılır. Bu itibarla **fıkıh usûlü**, fikh'in **köklerini** (kaynaklarını) veya dayandığı delilleri konu olarak ele alan ve bu deliller vasıtasıyla hüküm çıkarma metodlarını anlatan bir ilimdir. Yeni bir tabirle fıkıh usûlü'ne **İslâm hukuku metodolojisi** denilebilir.

2)İslâm hukukunu anlayabilmek için bu hukukun dayanmış olduğu mekanizmayı iyi kavramak gerekir. Bu da, İslâm hukukunun kaynaklarıyla metodolojisini (fıkıh usûlünü) bilmekle mümkün olur. Bunun içindir ki öğretim programlarında İslâm hukukuna yer veren **İmam Hatip Liseleri** ile **İlâhiyat Fakültele-ri**'nde fikh'in yanında fıkıh usûlü de okutulmaktadır.

3) Tercüme ettiğimiz eser, merhum Prof. Muhammed Ebu Zehra'nın “**Usûlü'l-Fikh**” (Kahire, Matbaatü Muhaymir) adlı eseri olup baskı tarihi yoktur. An-

çak yazarın önsözü, 8 Eylül 1957 tarihini taşımaktadır. Eser, te'lif bakımından oldukça yeni ve sistematiktir.

4) Ayetlerin Kur'an-ı Kerim'deki yerleriyle Hadis'lerin kaynaklarını gösteren dipnotlar, tamamen tarafımızdan ilave edilmiştir. Açıklayıcı mahiyette olan diğer dipnotlar yazara aittir; ancak bunlar arasında tarafımızdan ilave edilen dipnotlar, altına “**çeviren**” sözü yazılarak belirtilmiştir.

5) Eserde iktibas edilen pasajlar, imkân nisbetinde, alındıkları kaynaklarla karşılaştırılarak, dilimize çevrilmiş ve böylece iktibas ve baskı hatâları ortadan kaldırılmaya, cilt ve sahife numaraları verilmeyen pasaj ve atıfların yerleri dipnotlarda gösterilmeye çalışılmıştır.

6) Öteden beri hadis'lerin mânâ itibariyle nakil ve rivayeti caiz görüldüğünden fıkıh ve fıkıh usulü kitablarında yer alan bazı hadisler, hadis kitaplarındaki metinlerinden lafız ve ibarece farklıdır. Biz, eserde geçen ve tabiatıyla anlam bakımından değişiklik arzermeyen hadisleri, genel olarak yazarın verdiği ibarelere göre ve bu arada baskı ve iktibas hatalarını düzelterek, bazan da hadis kitaplarındaki metinlerine göre tercüme ettik.

7) Eserde geçen hadislerin kaynaklarını, **Kütüb-i Sitte, Sünen-i Dârimi, İmam Malik'in Muvatta'**ı ve Ahmed b. Hanbeli'in Müsned'inin ayrıntılı bir indeksini teşkil eden CONCORDANCE = **el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâz'l-Hadîsi'n-Nebevi** (Brill, Leiden, 1936-1969) yardımıyla tesbit ettik. **Concordance**'da bulamadığımız hadisler için Suyûtî'nin **el-Cami'u's-Sagîr**'i ile bunun zeyliyle birlikte basılan **el-Fethu'l-Kebir fi Dammi'z-Ziyadeti ile'l-Cami'ı's-Sagîr**'i ve **Zeyla'i'nin Nasbu'r-Râye li Ahâdîsi'l-Hidâye** (Mısır, 1938) sinden yararlandık.

Matbaa tashihlerinde bana yardımcı olan Doç. Dr. İbrahim Çalışkan'a burada teşekkür etmeyi zevkli bir borç bilirim.

Bu çalışmalarımız, ilme mütevazi bir katkıda bulunursa kendimizi mutlu sayacağız.

Prof. Dr. Abdulkadir ŞENER

ÖNSÖZ

Hamd, Allah'a mahsustur. O'nu över, O'ndan yardım ve mağfiret diler, O'na döneriz. Nefsimizin fenalıklarından ve kötü işlerimizden O'na sığınırız. Allah'ın yol gösterdiği kimse hidayete erer. O, kimi dalâlete düşürürse artık ona hidayet eden olmaz. Âlemlere rahmet olarak gönderilen ve en doğru yolu gösteren Ümmî Peygamber'e, O'nun âl ve ashabına ve güzelce onlara uyanlara kıyamete kadar salât ve selâm olsun!

İmdi, **Fıkıh Usûlü**, bir metodoloji, yani fikhî hükümlerin istinbatında başvurulan metodları açıklayan bir ilimdir. Müctehid imamlar, hüküm çıkarmak, nass'lardan şer'î hükümleri öğrenmek, hükümlerin dayandığı illetleri tesbit ederek bu nass'lar üzerine yeni hükümler binâ etmek, İslâm'ın yöneldiği, Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiği, Sünnet-i Nebeviyye'nin açıkça veya imâ yoluyla bildirdiği **maslahatları** tanımak için bu metodları ortaya koymuşlardır. Buna göre **Fıkıh Usûlü**, bir ilim olarak, **fakih**'e şer'î delillerden hüküm çıkarma yollarını gösteren kaideler manzumesidir. İsterse bu hüküm çıkarma yolları, Şer'î kelimelerin mânâlara delaletlerini bilme, bu kelimelerden istinbatta bulunma, zâhirleri arasında çatışma veya tarihlerinde ihtilaf olduğu zaman bunları uzlaştırma gibi lafzî olsun; isterse nass'ların illetlerini ortaya çıkarıp bunları tamim etmek, bu illetlerin tesbit yollarını ve bunları tanıtacak en sağlam metodları açıklamak gibi mânevî olsun.. Böylece Fıkıh Usûlü, amelî tekliflerde şeriatın aslını açıklamakta, onu tanıtacak metodları vermekte ve müctehid fakih için bir kısım ölçüler tayin etmektedir. İşte bu sayede o, hüküm çıkarırken sağlam bir yolda yürür.

Bu itibarla **Fıkıh Usûlü**, fikhî düşüncenin doğuşunda tesiri en çok olan büyük bir ilimdir. Dolayısıyla bu ilim, onu öğrenenlere, müctehid imamların hüküm çıkarırken kullandıkları metodları ve bize miras olarak bıraktıkları zengin fıkıh servetini tanıtır; eğer bu servete, az da olsa, yeni bir şey ilave etmek isterlerse, onlara, icthad yollarını aydınlatır; şer’î hükümler çıkarmak isteyenlere İslâm’ın esaslarını açıklar. Onlar büyük müctehidlerin, doğru yoldan sapmaksızın veya zamanı hâkim kılarak İslâm’ın dışına çıkmaksızın neler yaptıklarını bu metodlarda bulacaklardır. Geçmişlerin fikhini ve yeni olaylar karşısında İslâm’ın hükümlerini bilmek isteyenlerin elbette **Fıkıh Usûlü**’nü öğrenmeleri gerekir.

Bunun içindir ki, Mısır’daki Hukuk Fakülteleri her zaman bu ilme önem vermiştir. Gerçekten bu ilim, eskiden daha çok bugün hukuk tahsili yapanlar için lüzumludur; çünkü, gerek malî esaslar ve gerekse şahsî ilişkiler bakımından âile hukukunda şer’î hükümleri uygulamak vazifesi, Hukuk Fakültesinden mezun olanların omuzlarına yüklenmiştir. Dolayısıyla onların bu görevi tam olarak yerine getirebilmeleri için hazırlıklı bulunmaları zarûfidir; zira şer’î hükümlerin herhangi bir kısmını tatbik etmek durumunda olan kimse, bunların kaynak ve metodlarını bilmez ki, böylece geçmişlerin görüşlerini anlasın, bunların en doğru ve gerçeğe en yakın olanlarını kavrasın, şer’iâtin amaçlarından uzaklaşmadan ve Allah’ın sınırlarını aşmadan yeni hükümler çıkarabilsin; çünkü Kur’an’da; “**Allah’ın sınırlarını kim aşarsa, şüphesiz o, kendisine yazık etmiş olur**”^{*} buyurulmuştur.

Fıkıh Usûlü, hukuk tahsili yapanların sadece şer’iati doğru olarak anlamaları için lüzumlu değil, aynı zamanda kanunları lâyikiyle anlayabilmeleri için de bu ilme şiddetle ihtiyaçları vardır; zira bu ilim, kelimelerin delaletlerini, nass ve diğer sözlerin ne ifade ettiğini açıklamaktadır. Bu sayede hukukçu, nass’ın **mantuk** ve mefhum’undan neyi alacağını öğrenir, kelimelerin **zâhirleri** arasında uygunluk veya çatışma bulunduğu zaman neye göre hareket etmesi gerektiğini gösteren ölçü ve kuralları elde etmiş olur... İşte **Fıkıh Usûlü**’nde ibarelerin delalet ve işaretleri için böyle hassas bir kıstas mevcut olup kanunları tefsir etmek durumunda olan herkes buna muhtaçtır. Meselâ; herhangi bir kanunun tefsiri kıyas yoluyla olabilir. Kıyasın çeşitlerini tesbit eden, metodlarını açıklayan, iki hükmü birleştiren illeti ve bunu tanıma yollarını gösteren, kıyas için illet olabilecek vasıfların bilinmesini sağlayacak ve **asıl** ile **fer’i** arasındaki ilişkiyi tayin edecek ölçüleri koyan ve doğru kıyas’ın metodunu belirten ilim, işte **Fıkıh Usûlü**’dür.

Her kanunun istisnai hükümleri vardır. Fıkıh Usûlü, istisnâ metodlarını ve bunların yerlerini göstererek istisnânın, ancak kanunun asıl amaçlarını gerçekleştirmek olduğunu bildirir. Kanunun ruhundan dışarı çıkmayan ve doğru olan istisnâî hükümleri, “**istihsan**” bölümünde ayrıntılı olarak açıklar.

* Talâk Sûresi, 1.

Kısaca, diyebiliriz ki bu ilim, hukukçuya, hukukî terimlerin manalarını anlamak için sağlam bir metod, ince ve derin bir anlayış verir. Onu okuyup öğrenenler, bir kısım esaslı metod ve ölçülere sahip olup, hukûkî meleke ve anlayışları artar.

Okuyuculara bu ilmi, ona lâayık bir şekilde anlatmamız ve yararlı olmamız için Allah'tan yardım dileriz. İnalet ve hidayet sahibi yalnız Allah'tır. O, ne güzel Mevlâ ve ne güzel yardımcı'dır!..

13 Safer 1377

Muhammed Ebu ZEHRA

8 Eylül 1957